

SLIKA UNUTRAŠNJIH POLITIČKIH ODNOSA U KRALJEVINI SHS (NA OSNOVU „DNEVNIKA BIDGOSKOG” 1918–1928) – NAUČNO ISTRAŽIVANJE

APSTRAKT: Cilj članka je da ispita kako je „Dnevnik Bidgoski”, najvažniji medij za formiranje mišljenja u Bidgošću i regionu, oblikovao predodžbu o Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca od 1918. do 1928. godine, a pogotovo u kakvom je svetlu prikazivao političke odnose u novostvorenoj balkanskoj državi. Ispitivanje jezičkih konteksta u kojima se pojavljuju nazivi „Jugoslavija”, „Jugosloveni” i imena pojedinih naroda koji žive u ovoj zemlji, kao i imena najeminentnijih političara, iskoristilo se za konstruisanje specifičnih, kognitivno-društvenih reprezentacija koje se manifestuju jezikom.

KLJUČNE REČI: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Srbija, Hrvatska, Nikola Pašić, Stjepan Radić, Dnevnik Bidgoski

„Dnevnik Bidgoski” („Dziennik Bydgoski”) je veoma zaslužan list ne samo za Bidgošč, već i za region Pomorja i Kujava. Bio je najtiražniji štampani medij za formiranje mišljenja ne samo u periodu 1908–1920, kada je bio jedini poljski list u gradu, već i u međuratnim godinama. U početku, uredništvo je pokušalo da ostane apolitično i prvenstveno se fokusiralo na borbu za očuvanje poljskog karaktera u izuzetno germanizovanom regionu, kao i na održavanju i razvoju poljske državne imovine poput trgovine, zanata, industrije i bankarstva. Politička neutralnost novina se završila već godinu dana po povratku Bidgošća u domovinu. „Dnevnik Bidgoski” postao je telo hrišćanskih demokrata (*chadecja*), veoma snažne političke grupe u gradu. Međutim, jasno definisana ideologija časopisa nije značajno uticala na njegovu čitalačku publiku. Prema istraživanju Mareka K. Jeleniewskog, čak iako je sadržaj članaka jasno ukazivao na preferencije urednika i izdavača „Dnevnika Bidgoskog”, i dalje su ga čitale pristalice drugih političkih grupa.¹ Izdavači i novinari su bili svesni da čitaoci posežu za njim zbog tradicionalno deklarisanе političke neusklađenosti (neangažmana) i zato se o problemima stranih zemalja pokušavalo pisati na uravnotežen način, ne ostavljajući sumnje u sopstvene stavove i osećanja, i bez namere da diskreditiraju ili vređaju druge,² što sa stanovišta današnjih čitalaca nije uvek postignuto.

¹ Popularnost novina, i njihov uticaj na oblikovanje životnog stila i političkih stavova iz Bidgošća i okoline, može da se demonstrira kroz stalni porast njihovog tiraža. Godine 1908. iznosila je 2.500 primeraka, u 1920. – 15.000, 1925. – 26.000, da bi dostigao rekordnih 42.000 primeraka na prelazu 1920-ih i 1930-ih. To je bio jedan od najvećih časopisa u Poljskoj, mogao je da se kupi i u Poznanju, Katovicama, Varšavi, pa čak i u tada popularnim odmaralištima, na primer u Krinici Gorskoj, gde su boravili i stanovnici Bidgošća.

² M. K. Jeleniewski, *Życie społeczno-polityczne XX-lecia międzywojennego w świetle polskiej prasy w Bydgoszczu*, Bydgoszcz 2012, 43.

Čitaoci su u novinama mogli naći ne samo lokalne vesti iz Bidgošča, a posle i celog regiona, nego i članke i napomene o poljskoj političkoj sceni i međunarodnim odnosima. Čini se da bi u novinama tako snažno povezanim sa lokalnom zajednicom, teme vezane za događaje izvan granica zemlje trebalo da imaju ograničen opseg, a novosti iz Jugoslavije, zemlje koja je bila prilično egzotična za stanovnike Pomeranije i Velikopoljske, da se pojavljuju samo epizodično na stranicama „Dnevnika”. Međutim, regionalni karakter novina nije značio da će njegovi urednici i čitaoci obraćati pažnju isključivo na odabrane teme.

Široko shvaćena jugoslovenska tema pojavljivala se u bidgoskom časopisu svakog meseca u više navrata. Njena učestalost povećala se sa značajem aktuelnih političkih previranja u unutrašnjoj i spoljnoj politici balkanske države (na primer sukob sa Italijom, Bugarskom, ili napetost na vrhu vlasti), ali i povodom događaja značajnih za njeno postojanje, kao što je proslava 10-godišnjice osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Veoma često su poruke iz Jugoslavije zauzimale čitavu kolonu.

Svrha ovog članka je ne toliko da ispita učestalost pojavljivanja napomena o Jugoslaviji u „Dnevniku”, već kako je taj u regionu najuticajnijii časopis oblikovao mišljenje o novonastaloj balkanskoj državi, a posebno da se ispita kako je prikazivano stanje političkih odnosa. Ispitivanje jezičkih konteksta u kojima se pojavljuju nazivi „Jugoslavija”, „Jugosloveni” i imena pojedinih naroda koji žive u ovoj zemlji, kao i imena najeminentnijih političara Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca korišće se za konstruisanje specifičnih, kognitivnih i društvenih reprezentacija koje se manifestuju jezikom. Skup tih uverenja ne mora do bude homogen, uredan ili koherentan – on može apsorbovati unutrašnje i kontradiktorne elemente, vrednosne sudove i opisne izjave preuzete iz različitih sistema znanja (kako kolokvijalnog, tako i naučnog), ujedno i iz iskustava koja dolaze iz različitih nivoa i regiona kulture. Ova uverenja predstavljaju neku vrstu individualne interpretacije stvarnosti, ali su isto tako u velikoj meri intersubjektivna, odnosno podložna socijalizaciji. Takođe, ona postaju nešto što povezuje ljude u odabranom društvenom krugu i stvara od njih zajednicu misli, osećanja i vrednosti, koja slično opaža i razumeva društvenu i političku situaciju te prirodu odnosa prema drugim ljudima van te zajednice.³

Istraživanje lingvističkih načina stvaranja predodžbe Jugoslavije i Jugoslovena na stranicama „Dnevnika Bidgoskog” kao i poljsko-jugoslovenskih odnosa, doveli su do zaključka da je ova slika višedimenzionalna. Oblast politike u njoj je jasno razdvojena od svakodnevnog života zajednice u ovoj balkanskoj državi, a u isto vreme često negativno vrednovanje fenomena vezanih za prvu od ovih oblasti ne utiče na percepciju zemlje, ljudi koji u njoj žive i njihovih običaja. Uprkos hrišćansko-demokratskom profilu novina, njegovi urednici u proceni fenomena koji proizlaze iz kulturnih i, iznad svega, nacionalnih i verskih razlika, ne artikuliraju ksenofobne ili fundamentalističke stavove, štaviše, razbijaju mnogo stereotipa o nacijama koje žive u novostvorenoj južnoslovenskoj državi. Dakle, kako se u tom kontekstu oblikuje slika jugoslovenskih političkih odnosa na stranicama „Dnevnika Bidgoskog”?

³ Por. J. Bartmiński, *Pojęcie językowego obrazu świata i sposoby jego operacjonalizacji*, [w:] *Jaka antropologia literatury jest dzisiaj możliwa?*, red. P. Czapliński, A. Legeżyńska i M. Telicki, Poznań 2010, s. 159.

Prvi kontakti sa novom pojavom su veoma važni za nastanak kognitivnih struktura. Na njima se gradi konceptualna mreža koja omogućava da se novi fenomen uključi u već postojeće kognitivne sheme te da se istovremeno konstruišu vrednosni sudovi. Za čitaoce „Dnevnika Bidgoscog“ takav novi fenomen bio je stvaranje države 1918. godine čije se ime i oblik nikada ranije nisu pojavili na karti Evrope. Iz tog razloga, članak će da se fokusira samo na početnu fazu funkcionisanja prve Jugoslavije, tj. Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Mapa Evrope u jednom od reklamnih tekstova objavljenih 1928. godine na stranicama „Dnevnika“ može da svedoči o tome kako je oblik nove zemlje slabo ukorenjen u svesti Poljaka i Evropljana uopšte. Na njoj nisu obeležene granice Jugoslavije, Albanije i Grčke, već se balkanski poluotok tretira kao celina, iako su druge evropske zemlje (uključujući i one koje su u neposrednoj blizini Jugoslavije) pravilno označene u skladu sa tada važećim granicama.

*General Motors jest bezspornie
największą na świecie wytwórnią
samochodów. General Motors jest
koncernem międzynarodowym, 16-
tego fabryki, magazynu oraz 33.000
pełnomocnych przedstawicieli znaj-
duje się w przeszło stu państwach*

General Motors otworzyło w Warszawie swoją dziewiątą europejską fabrykę samochodów

O slabom poznavanju realnosti nove države takođe može da svedoči mali deo putopisnog teksta: Zemlja Slovenaca – tamo sve do obale Jadrana, gde su njihove večne luke, Trst, Rijeka, Dubrovnik, ili Venecijanska Ragusa i glavni grad – Ljubljana (01.08.24).

Kao što se vidi iz poruka i beležaka, urednici su informacije o Jugoslaviji prvenstveno dobivali putem Poljske telegrafске agencije (*Polska Agencja Telegraficzna, PAT*), osnovane 1918. godine.⁴ Iako je grad Bidgość po Versajskom sporazumu pripao Poljskoj tek 1920. godine, predstavništvo ove agencije u gradu nastalo je gotovo odmah nakon njegovog osnivanja. Informacije su stizale do redakcije preko PAT-a (w gazecie również w pisowni Pat) od agencija sa kojima je poljska institucija potpisala odgovarajuće sporazume, što je bilo vidljivo u nekim potpisima, npr. Pat – Havas. Ipak, mnogi su tekstovi bili zasnovani direktno na izveštajima rumunske agencije Orient Radio (Rador), Češke novinske agencije, Presbira u Zagrebu i jugoslovenskoj Avali. I PAT i Avala su vremenom postale zvanične vladine agencije i monopolisali su tržište štampe, što je uticalo na izbor i karakter pruženih

⁴ E. Rudziński, *Polska Agencja Telegraficzna w latach 1818–1923*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1965, 4/1, s. 141-157 tu: s. 146.

informacija.⁵ „Dnevnik Bidgoski” takođe se osvrnuo na evropsku štampu, npr.: „Secolo”, „Epoca”, „Le Matin”, „Lupta”, „Abendblatt”, „Jurnal de Geneve”, „Prager Press”, ali uglavnom na štampu koja je izlazila u Jugoslaviji, npr. „Vreme”, „Riječ”, „Jedinstvo”, „Večernje novosti”, „Zagrebačke novosti” i „Politika”. Ovaj posljednji dnevnik bio je posebno citiran, jer je u velikoj meri oblikovao jugoslovensko javno mnjenje kombinujući naizgled kontradiktorne karakteristike: mase i elitizma. Vremenom je postao propagandno sredstvo kraljevskog dvora, što je bilo posebno vidljivo nakon 1929. godine.⁶ Sa razvojem tehničkih mogućnosti, sve većim brojem izdanih primeraka i finansijskom stabilnošću „Dnevnik Bidgoski” mogao je da priušti slanje svojih dopisnika u Jugoslaviju, u naročito važnim okolnostima, a posebno 1928. godine, nakon preokreta uzrokovanog atentatom u Narodnoj skupštini.

Urednici „Dnevnika Bidgskog”, predstavljajući događanja putem različitih izvora, izražavali su svoja uverenja i mišljenja kroz sve metode koje je tada koristila štampa, kao što su:

Urednički komentari, npr. u redovnoj kolumni Nedeljni pregled spoljne politike:

Poljsko javno mnjenje duboko saoseća sa bratskim narodima Jugoslavije i želi im pomirenja da bi ceo napor mogli da usmere ka usponu Jugoslavije na najviši nivo civilizacije i kulture i na taj način doprineli širenju dobrog imena Slovena u svetu. (08.08.28,2);

Interpunkcija, npr. upitnik u citiranoj izjavi hrvatskog zamenika:

Nema, osim Radića, drugog čoveka u hrvatskoj stranci koji bi tako savršeno mogao da poveže svoje hrvatsko poreklo sa jugoslovenskim patriotizmom (?) (09.08.28,2);

Podebljane reči, npr.:

Vođstvo Hrvatske seljačke stranke se ne slaže da će sahrana biti izvršena na teret vlade **već samo na račun stranke i grada Zagreba** (10.08.28,10).

U ovom članku, izbor podataka i uredničkih komentara neće da se tretira kao izvor analize političke istorije Jugoslavije, već kao materijal koji dozvoljava da se ispituju jezičke reprezentacije koje imaju značajan uticaj na proces slanja komunikacijskog sadržaja primaocu. Međutim, danas treba imati na umu da neke publikacije mogu biti nepoželjne ili izazivati diskusiju⁷ i ne bi bilo dobro da se čitaju van konteksta ondašnje stvarnosti.

Predstavljajući političku situaciju u Jugoslaviji, „Dnevnik Bidgoski” je od samog početka preferirao srpski narativ događaja. Marginalizovao je ulogu drugih naroda koji su živeli u SHS, posebno Crnogoraca, stanovnike Bosne i Hercegovine i nacionalne manjine, npr. Mađara. Neke informacije o njima su istorijskog karaktera (Slovenci su bili naseljeni uglavnom u Krajini, Istri i Koruškoj, bili su pod uticajem Italije i Nemačke, ali su imali i dobro razvijenu samoupravu (12.08.28,1), informacije su ponekad imale gotovo ironičan zaokret, koji je nedvosmisleno vrednovao određenu naciju. Na primer, u slučaju Crnogoraca, u tu svrhu su korišteni deminutivi, čime se jasno podrivao smisao njihovih težnji i

⁵ Zob. E. Rudziński, *Informacyjne agencje prasowe w Polsce 1926–1939*, Warszawa 1970.

⁶ Zob. K.S. Morawski, *Status gazety „Polityka” w Jugostawii Karadordewicziów (1918–1941)*, „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa”, 45/2014, s. 106–124.

⁷ Primer za to može biti aktuelna kontroverza oko stvarne uloge Srbije u stalnom unutrašnjem sukobu u Jugoslaviji, po. W. Hebda, *Serbska dominacja polityczna w pierwszej federacji narodów południowostawiańskich (1918–1941) – zarys problematyki*, „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, XLIX, z. 2, s. 185–200.

definisala uloga Crne Gore u regionu. „Taj mali narod radi sitnu revoluciju. Ne želi da se priključi Srbiji i Jugoslaviji, već želi da bude samostalan“ (16.01.19,1).

Najviše se spominju, što je razumljivo, Hrvatska i Hrvati. Uopšteno, ova dva imena se pojavljuju u negativnom kontekstu čak i tamo gde bi sadržaj beleške mogao da ima pozitivnu procenu, npr. u komentaru urednika daje se izjava: „Ne želimo reći da ne bismo potpuno imali razumevanja za Hrvate u njihovim nastojanjima da steknu samoupravu“ (12.08.28,1). Koristeći leksem „potpuno“, uprkos značenju koje on prenosi na nivou jezika, ujedno otkriva stvarnu nameru pisca, tj. nedostatak podrške za aspiracije Hrvata. Još jedan primer negiranja izjava priklonjenih Hrvatskoj može biti fragment intervju sa „jednim od istaknutih hrvatskih političara koje je dao lokalnoj štampi“: Karakteristično je da čak i deo hrvatske inteligencije koji ne podržava Radićeve društvene stavove, učestvuje u borbi protiv stroge centralističke politike Beograda (09.08.28,2). Negativna ocena srpske politike prema Hrvatskoj oslabljena je ne samo činjenicom da je to učinio jedan hrvatski poslanik, već i komentarom u kojem redakcija podriiva etičnost ponašanja poslanika, prozvanog „loš patriota“ jer se „poveravao najvećim neprijateljima Jugoslavije, bečkoj štampi, koja samo čeka raspad jugoslovenske države. Zasigurno je to ponemčen tip kojemu je samo prezime hrvatsko“ (09.08.28,2).

Odnos redakcije „Dnevnika Bidgskog“ prema Hrvatskoj izražen je i kroz upotrebu izraza ironičnog karaktera, s namerom da se umani važnost njene federalističke težnje npr. (1) Hrvati su zamišljali⁸ da će i dalje imati svoj parlament u Zagrebu a Slovenci u Ljubljani (12.08.28,1).

(2) Hrvati, ponosni na svoje više kulturne institucije nasleđene od pokojne Austrije žele da uredi federalni državni aparat (07.04.26,1).

(3) Hrvati se dure na Srbiju (9.09.28,2).

U prvome (1) primeru ključnu funkciju ima leksem „zamišljali“. Zamišljati znači predstaviti stvarnost u skladu sa svojom vlastitom voljom, maštati o nečemu što stvarno (zaista) ne postoji, kao što, po mišljenju redakcije, ne postoji realna mogućnost stvaranja autonomne Hrvatske. U drugome primeru (2) ponos na kulturnu i civilizacijsku nadmoć Hrvata potkopava činjenica da je nisu postigli sami, već zahvaljujući stranoj sili kojoj su bili podređeni a koja se raspala, izgubivši svoj politički značaj. S druge strane, treći primer (3) naslov je članka u kojem se navodi da su opozicione stranke odlučile da ne učestvuju u državnim proslavama 10-godišnjice spajanja Hrvatske i Srbije. Glagol „duriti se“ najčešće se koristi u značenju „praviti grimase“, „biti hirovit“ u odnosu na decu i nezrele ljude, i tako se vrednuju Hrvati nedugo nakon atentata na njihove poslanike u Skupštini. Njihov protest protiv svog položaja u Kraljevini SHS prikazan je kao detinjast i politički nezreo.

Na stavove primalaca štampe utiče niz uslova koji svoj izvor imaju u strukturi pojedinih novinarskih žanrova.⁹ Prvi element koji privlači pažnju su naslovi koji predstavljaju glavni tekst i sažeci koji sadrže višestruke reference na predstavljeni tekst; njihov cilj je da prezentuju temu na najatraktivniji način i privuku pažnju publike.¹⁰

⁸ Podebljane reči u ovim i narednim primerima potiču od autorice članka.

⁹ Zob. M. Wojtak, *Gatunki prasowe*, Lublin 2004.

¹⁰ I. Loewe, *Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej*, Katowice 2007, s. 77–78.

Često se dešava da se čitalac zaustavlja na ovom nivou teksta, bez čitanja sadržaja beleške ili članka. Međutim, prvi utisak i konotacije koje iz njega proizlaze ostavljaju trag u njegovoj svesti i oblikuju sliku fenomena kojima se pojedini tekstovi bave.

Naslovi koji sadrže nazive „Hrvatska“, „Hrvati“, „Zagreb“ (osim nekoliko izuzetaka) izazivaju negativne konotacije uništenja i partikularizma, npr. „Uzbuna u Hrvatskoj“, „Separatizam Hrvatske“, „Demonstracije u Zagrebu povodom devete godišnjice postojanja Jugoslavije“, „Stari spor između Srba i Hrvata je oživljen“, „Hrvati protiv srpske centralističke vlasti“. Sadržaj članaka uverava čitaoca u valjanost prvog dojma izazvanog naslovom. Primer je izveštaj pod naslovom „Neredi na dan 10-godišnjice Jugoslavije“, koji ističe da Hrvati narušavaju zvaničnu proslavu u Zagrebu (sukobi sa žandarmerijom, ranjeni, poginuli) i beleška pod naslovom „Žalost umesto sreće“ (05.12.28,2), u kojoj se informiše o tome kako su Hrvati proslavili jubilarni dan SHS-a u Zagrebu (vešanje crnih zastava, zatvaranje svih javnih prostorija, između ostalog kafana, restorana, bioskopa, i depresivno puste ulice). Neophodno je naglasiti da je ova beleška u suprotnosti sa izveštajem pod naslovom „Svečana akademija u čast 10-godišnjice i nezavisnosti SHS-a u Krakovu“, koji na idiličan način prikazuje vladajuće odnose u snažnoj i ujedinjenoj Jugoslaviji. Značajno je da su oba teksta izašla u dva uzastopna broja 5. i 6. decembra 1928. godine, a prvo što je objavljeno su informacije o neredima koje su izazvali Hrvati.

Na nesumnjivu naklonost prema srpskom narativu događaja koji su se dešavali u Jugoslaviji uticalo je uverenje da samo jaka, centralizovana Jugoslavija pod dinastijom Karađorđevića može da utvrdi bezbednost Evrope.¹¹ „Dnevnik Bidgoski“ je od početka svoje aktivnosti, još za vreme pruske okupacije, pokazivao veoma jake antinemačke i antisovjetske tendencije. Brojni komentari redakcije, pa čak i uvodnici sugerišu da Nemačka nastoji da oslabi Jugoslaviju nadajući se njenom raspadu, a zahvaljujući tim naporima, rast značaja Nemačke mogao bi da direktno ugrozi poljske interese.¹² Takođe, novinari pohvaljuju čvrstu politiku beogradske vlade usmerenu protiv komunista, npr.:

„Karakteristično je da u parlamentu nema komunista mada je 1920. godine postojao snažan subverzivni pokret koji je u to vreme imao predstavnike u Skupštini; vlada je, međutim, započela čvrstu borbu s komunističkim poslanicima, lišivši ih prava i oduzevši im mandate“ (22.08.26,9).

Urednici „Dnevnika Bidgoskog“ su često izražavali svoje direktne prosrpske simpatije, npr.:

„Visoki dostojanstvenik u poljskoj administraciji koji je nekoliko godina radio kao administrativni službenik u Bosni i Hercegovini izjavio je autoru članka da, uprkos simpatijama prema Hrvatima, koji su nam bliži nego Srbi zbog rimske kulture, mora da se složi sa ponašanjem Srba“ (12.08.28,1).

¹¹ Stav je predstavljen, između ostalog, u članku „Front Visle“, gde se poziva na tekst u beogradskoj „Samoupravi“ (07.03.25,1).

¹² Kao primer može da se navede izjava: „Nadajmo se da će Hrvati dovesti više održivih lidera koji će za Hrvatsku steći samoupravu bez raskidanja ujedinjene države Jugoslavije, a koju čekaju davni (stari) zavidni tlačitelji Slovena.“ (12.08.28,1) i članci pod značajnim naslovima: „Nemačka radi pomutnju“ (13.11.27,1) „Nemačka se nada raspadu Jugoslavije“ (09.08.28,2), „Nemačka melje gluposti o balkanskom ratu“ (11.08.28,1), „Nemačka u iščekivanju građanskog rata u Jugoslaviji“ (14.08.28, 2).

Na nivou jezika, priznanje srpske hegemonije manifestuje se na dva načina. Prvi je zasnovan na tome da se minimalizuje uloga drugih nacija u stvaranju Kraljevine SHS. Njeno stvaranje se često poistovećuje sa širenjem srpske teritorije, npr.:

- (4) Jugoslavija je osnovana 1918. godine kao rezultat pobedničkog rata i **glavnih napora srpske države** koja je bila u stanju da organizuje zajedničku težnju za ujedinjenjem južnoslovenskih plemena (12.08.28,1),
- (5) Kroz balkanske ratove takozvana južna Srbija pridružila se Staroj Srbiji¹³ koja je vekovima živela u turskom zarobljeništvu. 1918. godine je **inkorporisana** Bosna i Hercegovina, **Hrvatska** sa Slavonijom, Dalmacija (...), **Slovenija**, (...), Banat od kojeg je opšteg prostora Srbija dobila zapadni deo (...), Crna Gora.
- (6) Stara **Srbija** se držala grko-pravoslavnog obreda a nakon **ujedinjenja** imala je 5,5 miliona grko-pravoslavnih, 4,5 rimokatolika (Hrvata i Slovenaca) i skoro 1,5 miliona muslimana (Srba i Hrvata).
- (7) Od 1918. godine ukupan broj ministara u Jugoslaviji iznosio je 125; od čega je 60 dolazilo iz **stare Srbije**, a 63 iz **novoosvojenih** zemalja.
- (8) **Srbija** potiskuje antitalijanske demonstracije u Hrvatskoj (13.11.25).

Drugi način temelji se na identifikaciji Srbije i Jugoslavije, što je, između ostalog, vidljivo u naslovima (npr. Hrvati neće da dozvole dolazak predstavnika vlade Srbije na Radićevu sahranu, Srbija potiskuje antitalijanske demonstracije u Hrvatskoj, Hrvatska želi da se odvoji od Srbije) ili u naslovima i pratećim sažecima, npr.:

- (9) **naslov**: Uoči bugarsko-jugoslovenskog rata, **sažetak**: Koncentracioni pokret srpske vojske – opoziv srpskog poslanika iz Sofije – Srpski avioni iznad bugarskih gradova;
- (10) **naslov**: Konflikt na Balkanu, **sažetak**: Depresija u Bugarskoj. Novi sukobi na bugarsko-srpskoj granici. Pritisak Jugoslavije na Bugarsku. Neredi na granici Bugarske i Jugoslavije. Beograd šalje ultimatum bugarskoj vladi i peticiju Ligi naroda.

Naziv „Srbija“ se veoma retko koristi u neutralnim kontekstima koji ne ukazuju na nadmoć ove zemlje, npr. „U Srbiji je usvojena reforma kalendara“ (07.11.23,5), „Predizborne borbe u Srbiji. Na skupštini u Valjevu došlo je do krvave tučnjave između pristalica različitih izbornih kandidata“ (08.07.27,4). Druga vrsta neutralnog konteksta pojavljuje se i u tekstovima putopisnog karaktera.

U „Dnevniku Bidgoskom“ mogu da se nađu retki primeri jednoglasnosti svih političkih grupa uključenih u Skupštinu. U slučaju jugoslovenskog parlamentarizma, političke podele bile su prvenstveno nacionalnog karaktera¹⁴, uprkos sličnim ili čak identičnim programima određenih partija. Stoga je usvajanje zajedničkog stava značilo razbijanje barijera koje razdvajaju jugoslovensko društvo. Retki slučajevi saglasnosti prikazani u časopisu odnose se na nekoliko manje važnih aktivnosti parlamenta, npr. jednoglasno donesen zakon o osiguranju od nesreća za vojne letaće u vojsci i mornarici (04.02.26,2). U temeljnijim pitanjima Skupština je postigla jednoglasnost, nedvosmisleno osudivši atentat na poslanike Hrvatske seljačke stranke i njenog vođu Stjepana Radića. U „Dnevniku Bidgoskom“ naglašavana je ta činjenica, te su bez obzira na to da

¹³ U ovoj i sledećoj zagradi napuštam broj stanovništva i područje povezanih zemalja.

¹⁴ W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugostawii*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, 442.

li je prikazana reakcija beogradske vlade ili Hrvata, za događaje koji su se desili u Skupštini 20. juna 1928. korišteni termini poput: užasan čin, krivično delo, burni, tragični incidenti, krvavi incident, zločin, strašna nesreća, krvava drama, ubistvo, grupno ubistvo, krvava skupština. Pri citiranju izjava srpskih političara korištene su fraze kao što su: Poslanici su umrli dok su ispunjavali svoje dužnosti; obaveštavaju da „svi dnevni rečima punim emocija opisuju strašan zločin i objavljuju opsežne biografije i fotografije žrtava incidenta” (23.06.28,1) i, što je razumljivo, vlasti u Zagrebu su proglasile žalost, ali su isto učinile i vlasti u Beogradu, „pozivajući sve vlasnike skladišta (dućana) da ih zatvore u podne na manifestaciju ogorčenja zbog užasnog zločina počinjenog u Skupštini da bi se odala počast cenjenim građanima Radiću i Basaričeku” (26.06.28,1). Međutim, u proceni političkih posledica ovih događaja, ponovo dominira srpska naracija prema kojoj, uprkos izveštajima o burnoj reakciji Zagreba i intenziviranju separatističkih tendencija, Jugoslavijom vlada mir i stabilnost. Počinilac zločina Puniša Račić predstavljen je kao čovek koji se nije rukovodio političkim razlozima već ličnim povredama, čovek koji nije znao u kojem je pravcu pucao, a takođe i čovek lišen moralnih principa i časti, sa kriminalnom prošalošću.¹⁵ Međutim, sudbina Račića ukazuje na njegov poseban tretman, koji je, prema opoziciji, dugovao svojim kontaktima s kraljevskim krugovima. Među disidentima su se širile nedokazane glasine da je ubicu unajmio sam kralj. Činjenica je, međutim, da Račić nakon suđenja nije pogubljen i preživeo je do kraja Drugog svetskog rata u zatvoru, kada je postao žrtva vojničkog suda.¹⁶

U „Dnevniku Bidgосkom” bilo je očigledno forsiranje srpske naracije, što se ogledalo i u načinu na koji su predstavljene najvažnije osobe u državi. Vidovdanski ustav iz 1921. garantovao je kralju značajnu kontrolu nad zakonodavstvom, sudstvom i izvršnom vlašću. Imao je pravo na postavljanje i raspuštanje skupštine, promulgaciju zakona i međunarodnih ugovora, imenovanje i razrešenje premijera, ministara i visokih javnih zvaničnika; bio je vrhovni komandant vojske, a mogao je i da podnese zahtev za izmene ustava.¹⁷ U izveštajima „Dnevnika Bidgосkog” kralj, uprkos širokim ovlašćenjima, ostaje u seni političara kao što su Nikola Pašić i Stjepan Radić. Leksem „kralj” pojavljuje se u lakonskim izrazima, najčešće u sledećim kontekstima: „Koaliciona vlada koju kralj planira neće da se ostvari”, „Kralj je poverio misiju formiranja vlade”, „Kralj je primio predsednika vlade”, „Kralj je prihvatio ostavku” itd. Izuzetak je sfera dinastičkog života – informacije o kraljevskoj veridbi, o dolasku njegove verenice u Beograd, venčanju, diplomatskom balu u kojem je učestvovao, rođenju kraljevske dece ili o „razmetnom sinu kralja Petra”, princu Đorđu (08.05, 25,2), tj. o onome što je oduvek interesovalo čitaoce dnevne štampe koji su voleli vesti iz viših sfera.

Skoro sva pažnja usmerena je uglavnom na dva glavna protagonista jugoslovenske političke scene – harizmatičnog vođu srpskih radikala Nikolu Pašića i lidera

¹⁵ U novinama "Zora" informisano je da je iz istog revolvera koji je koristio u Skupštini, Račić tokom balkanskog rata ubio tri iznenađena u snu bugarska oficira.

¹⁶ W. Felczak, T. Wasilewski, op. cit., s. 447.

¹⁷ W. Szulc, *Przemiany gospodarcze i społeczne w Jugosławii w okresie międzywojennym 1918-1941*, Poznań 1980, s. 32.

HSS-a Stjepana Radića, takođe obdarenog izvanrednom harizmom. „Dnevnik Bidgoski“ objektivno tvrdi da su „borbe ova dva političara izazvale mnoge poteškoće za jugoslovensku državu“ (16.02.26,2) i redovno objavljuje informacije o međusobnim odnosima između stranačkih lidera, koji odražavaju dinamiku političkog života u Jugoslaviji.

O ovom fenomenu svedoče sledeći primeri:

- (11) Pašić, kada je pitan na sastanku Vijeća ministara za krizu, odgovorio je da kriza vlade ne postoji. Šire se glasine o Radiću da on želi uništiti vladu izazivajući radikalnu borbu između partija radikala. Kako se ispostavilo, ove glasine su bile lažne, a pomirenje između Pašića i Radića nije ugroženo (16.02.26,2).
- (12) Između Pašića i ministra prosvete Radića izbio je oštar sukob (...) Radić je zahtevao postavljanje skupštine. Pašić je odbio ovaj zahtev i otišao je kralju, koji je primio i Radića. Pašić je tražio da Radić ukine prijavu za ranije sazivanje skupštine. Radić je juče trebao da izjavi da neće povući svoje zahteve. Verovatno će doći do kancelarijske krize (03.04.26,2).

Veze između Pašića i Radića, predstavljene čitaocima „Dnevnika Bidgoskog“, prikazane su u negativnom kontekstu: kriza, sukob (oštar); prelom (kancelarijski, vladin, oštar, novi); pad (kancelarije, vlade); borba (oštra, partijska, međustranačka); zahtev (za ostavku), odbijanje/povlačenje (zahteva, molbe); neprihvatanje (zahteva); povlačenje (iz kancelarije, pristanka), odstupanje (iz kancelarije, s vlasti); pad (kancelarije, vlasti), isključenje/odstupanje (iz kancelarije, s vlasti), zahtevanje (ostavke vlade, predsednika vlade/premijera, ministra, optužnice); rušenje (vlade, kancelarije), dobrovoljni odlazak s pozicije; hapšenje/hapšenja (daljnje); saradnja/pomirenje (nemoguće, neefikasno). Samo sporadično, imena političara stavljaju se u pozitivan kontekst: pomirenje (između Pašića i Radića, sa zahtevima, neugroženo); zahtevanje (uzeto u obzir, prihvaćeno); pokušaj (izbegavanja krize, raspada države).

Jezičke konstrukcije oba lidera su potpuno drugačije – Nikola Pašić je predstavljen kao državnik, a Stjepan Radić kao živopisna ličnost, ujedno kontroverzna i nepredvidiva,¹⁸ kao što potvrđuju sledeći primeri:

Pašić je kreator nove sile Srbije; „osnovao je jednu generalnu skupštinu u Beogradu, a zatvorio državne lokalne skupštine“ (12.08.28,1); „Dva dana se u Bukureštu održavaju značajni politički saveti, u kojima sudeluju predsednik saveta ministara Bratianu i predsednik saveta ministara Pašić“ (26.09.22,1); „Kralj Aleksandar ide sa predsednikom saveta ministara Pašićem u Bukurešt, gde će se 22. februara održati zvanična veridba“ (09.02.22, 3); „Pašić je nastojao da stvori novu vladu, ali smrt ga je sprečila“ (05.01.27, 3); „Kralj Aleksandar je predložio Pašiću da se dobrovoljno povuče iz javnog života, ali Pašić je odbio, naglašavajući da smatra da je njegova dužnost da ustraje na toj funkciji; Još tri dana pre smrti, Pašić je predsedavao sastankom izvršnog odbora radikalne stranke“ (12.12.26,1); „Političke posledice Pašićeve smrti još ne mogu da se predvide. Radikalna stranka čija je uniformnost samo rezultat ličnog uticaja

¹⁸ Usporedite sa osobinama i radom Stjepana Radića predstavljenim u knjizi Leslie Benson. (L. Benson, *Jugostawia. Historia w zarysie*, tłum. Barbara Gutowska-Nowak, Kraków 2011, s. 55-63).

starijeg lidera podeliće se u nekoliko grupa" (12.12.26,1); „Posle Pašičeve smrti, među radikalima nije bilo takve osobe koja bi okupila sve poslanike (14.09.27,2).

Nakon smrti cenjenog političara, „Dnevnik Bidgoski” je 1926. godine objavio komemorativni članak u kojem je prikazan njegov lik-i politička aktivnost, čije pojedinačne faze ukazuju na posebnu ulogu koju je Pašić odigrao u istoriji Srbije, a kasnije i Jugoslavije. Ono što može da svedoči o neobičnom tretmanu Pašića dokazuje činjenica da je članak praćen gravurom na kojoj je prikazan portret pokojnika, što je bila senzacija zato što su bilo kakve ilustracije u ovom periodu funkcionisanja bidgoskih novina bile izuzetno retke.

Način prikazivanja figure Stjepana Radića radikalno se razlikuje. Pre svega, naglašava se da su njegove političke aktivnosti vezane isključivo za interese Hrvatske, na račun jugoslovenske države. Zove se „načelnik Hrvata”; „vođa Hrvata”, koji ga bezuslovno obožavaju. Kaže se da je teže za Hrvate da kritikuju Radića nego Poljaci Piłsudskog, Dmowskog, pa čak i Korfantyjeg.

Ime Radića pojavljuje se u naslovima i sažecima mnogo češće od imena njegovog antagoniste Pašića, i ne samo zato što je drugi umro dve godine ranije. Radić je bio politički vrlo aktivan, ujedno i veoma živopisna ličnost, čime se razlikovao od uravnoteženog Pašića. Na to ukazuju naslovi koji stvaraju nepredvidivog provokatora, npr. „Nepredvidiva Radićeva politika”, „Razrešenje Radićeve partije”, „Stjepan Radić protiv ruskih emigranata”, „Radić nije postao ministar”, „Srpsko-hrvatska sloga je pukla. Radić odlazi iz vlade”, „Radić nastupa protiv Italije”, „Stjepan Radić demonstrira”, „Radićeve pristalice traže da se ministar Nikić ukloni iz kabineta”, „Hapšenje po optužbama za špijuniranje supruge Radićevog sekretara”.

Razliku u vrednovanju aktivnosti Pašića i Radića pokazuje i reakcija na smrt ovog drugog. Nije dobio ni portret niti posebnu biografsku belešku. Iako je hrvatski političar umro u takvim dramatičnim okolnostima, urednici dnevnika ga nisu pošteđeli, objavljujući njegovu tendencioznu osobnost u sveobuhvatnom članku o krizi izazvanoj atentatom u skupštini. Naglašavana su, sa stanovišta političke linije bidgoskog dnevnika, Radićeva krivična dela, odnosno pronemačke simpatije i kontakte s ruskim komunistima:

„Nemačka štampa simpatizirala je Radića, a Danziger N. Nachrichten u posmrtnom sećanju nazvala ga je drugom Nemačke što navodi na razmišljanje. Radić nipošto nije bio naklonjen Poljskoj, naprotiv, često nas je delio između Rusije. Stoga su poljski novinari nepotrebno zadržali diskretno ćutanje u vezi sa unutrašnjim sporovima Jugoslavije, dok je samo trebalo da se otvoreno kaže da Radićeva putovanja u Moskvu i pridruživanje boljševicima, s Dombalom, nisu bili način da se dobiju prava za Hrvatsku (...). Radićeva ljubav prema Hrvatskoj bila je slepa, koja je zbog krivih puteva mogla da uzrokuje najveću štetu, taktika pokojnog Radića, to jest put kojim je krenuo ka cilju bio nam je sasvim nerazumljiv” (12.08.28,1).

Isti problemi su istaknuti i ranije (npr. „Naša politika, govorio je Radić, mora da ima jasne tendencije prema Rusiji. Samo prijateljstvo sa Rusijom može da nam pruži zaštitu protiv Italije” (31.07.26,2).

Čak i okolnosti Radićeve smrti, iako nesumnjivo dramatične, imaju u sebi nešto groteskno, za razliku od situacije u kojoj je umro Pašić – poštteni državnik koji je do

poslednjeg dana štiti interese svoje zemlje. U detaljnom i vrlo izražajnom izveštaju o dramatičnim događajima u skupštini čitamo o uobičajenim avanturama i burnim događajima tokom zasedanja skupštine i posebno oštrim govorima Stjepana Radića, koji je „uzvikivao sa svog mesta uvredljive epitete, kao što su: stoka, svinje itd.” U rastućoj atmosferi haosa i uznemirenosti, čuli su se uzvici: „Radić je poludeo!”, „dajte Radića u ludnicu”, „treba da se ispita Radićevo mentalno stanje”. Ovi glasovi, kako ističe autor izveštaja, odnosili su se na zahtev grupe poslanika (uključujući ubicu Punišu Račića) za priznanje Radića kao mentalno obolelog (21.06. 28, 1).

Slika unutrašnjih političkih odnosa u prvoj deceniji postojanja Jugoslavije je u „Dnevniku Bidgoskom” neočekivano široko predstavljena, mada nisu svi aspekti priznati (predstavljani) sa istom tačnošću, a svakako ne sa istom nepristrasnošću. Komentari urednika časopisa jasno pokazuju prosrpske simpatije. Oni se takođe pojavljuju na nivou jezika, čak i u onim tekstovima koji su naizgled nepristrasni. Dakle, na propagiranje prosrpske naracije događaja koji se odvijaju u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca ne utiče toliko odabir činjenica koje se iznose u dnevnim novinama Bidgoščana, koliko odgovarajući odabir vokabulara koji se koristi za prikazivanje tih fenomena.

REZIME

SLIKA UNUTRAŠNJIH POLITIČKIH ODNOSA U KRALJEVINI SHS (NA OSNOVU „DNEVNIKA BIDGOSKOG” 1918–1928) – NAUČNO ISTRAŽIVANJE

U periodu 1907–1939. „Dnevnik Bidgoski” („Dziennik Bydgoski”) je bio najzastupljeniji časopis u gradu Bidgošću i regionu. Članak „Slika Jugoslavije i poljsko-jugoslovenskih odnosa” u časopisu u periodu 1918–1928, objavljen u prethodnom tomu, pokazao je da je slika Jugoslavije i Jugoslovena predstavljena čitaocima Bidgošča bila multidimenzionalna. Prevazilazila je granice civilizacijskih stereotipa baziranih na tradicionalnoj antinomiji Istok–Zapad. Cilj ovog članka je da analizira društveno-kognitivno predstavljanje jugoslovenskih političkih odnosa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. U tu svrhu proučavan je onomastički sloj naslova novinskih članaka u kojima se pojavljuju toponimi, poput Jugoslavije, Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Rijeke, Beograda, Zagreba; imena vodećih političara, posebno Nikole Pašića, Stjepana Radića i kralja Aleksandra I. Kontekstualna studija pokazuje raspodelu naklonosti prema nacijama koje su bile deo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Uprkos tvrdnjama časopisa o bliskoj povezanosti sa Hrvatima, kao predstavnicima zapadne hrišćanske kulture, Srbija i njena politika se više cene od strane uredništva. Način na koji je predstavljena Hrvatska nije zavisio samo od federalističkih tendencija, već i aktivnosti lidera HSS-a koji su težili približavanju Moskvi i Berlinu.

STRESZCZENIE

**OBRAZ JUGOSŁOWIAŃSKICH STOSUNKÓW POLITYCZNYCH KSZTAŁTOWANY
NAS ŁAMACH „DZIENNIKA BYDGOSKIEGO” Z LAT 1918-1928 – REKONESANS BADAWCZY**

Ukazujący się od 1907 roku „Dziennik Bydgoński” był do 1939 roku najbardziej opiniotwórczą gazetą miasta i regionu. Opublikowany w poprzednim tomie artykuł *Obraz Jugosławii i stosunków polsko-jugosłowiańskich w „Dzienniku Bydgoskim” z lat 1918-1928* pokazał, że przekazywany czytelnikom bydgoskiej gazety obraz Jugosławii i Jugosłowian był wielowymiarowy i znacznie wykraczał poza stereotypy cywilizacyjne oparte na tradycyjnej antynomii Wschód-Zachód. Celem niniejszego wystąpienia jest analiza kognitywno-społecznych reprezentacji jugosłowiańskich stosunków politycznych w czasie funkcjonowania Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców. W tym celu badaniu poddana zostanie warstwa onomastyczna tytułów oraz artykułów prasowych, w których pojawiają się nazwy (oraz ich pochodne): Jugosławia, Serbia, Chorwacja, Słowenia, Czarnogóra, Bośnia i Hercegowina, Rijeka (Fiume), Belgrad (Białogród), Zagrzeb oraz nazwiska czołowych polityków tego okresu historii Jugosławii, a zwłaszcza Nikoli Pašicia i Stjepana Radicia, a także króla Aleksandra I. Badanie kontekstów, w których występują wymienione nazwy własne wskazuje na rozkład sympatii wobec poszczególnych narodów wchodzących w skład Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Mimo deklarowanych w gazecie bliskich związków z Chorwatami jako przedstawicielami zachodniej kultury chrześcijańskiej, to Serbia i jej polityka cieszy się większym uznaniem redaktorów. Na przekazywanym przez nich sposobie postrzegania Chorwacji w dużym stopniu zaważyły nie tyle tendencje federalistyczne, ile szukanie przez przywódców HSS poparcia w Moskwie i Berlinie.

RESUME

**THE IMAGE OF YUGOSLAVIAN POLITICAL RELATIONS DEVELOPED BETWEEN 1918-1928
IN THE “DZIENNIK BYDGOSKI” – RESEARCH RECONNAISSANCE**

Between 1907-1939 the most opinionated newspaper in the city and region was the “Dziennik Bydgoski”. The article *The Image of Yugoslavia and Polish Yugoslavian relations in the “Dziennik Bydgoski” from the years 1918-1928*, published in the previous volume, showed that the image of Yugoslavia and Yugoslavians presented to the readers of the Bydgoszcz’s newspaper was multidimensional. It pushed the boundaries of civil stereotypes based on the traditional antinomy of the East-West. The goal of this article was to analyze the social-cognitive representation of Yugoslavian political relations in The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. For this purpose, the onomastic layer of titles and press articles in which the names such as Yugoslavia, Serbia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Rijeka, Belgrade, Zagreb, names of leading politicians (especially Nikola Pasic, Stjepan Radic) and king Alexander I, are studied. The contextual study shows sympathy distribution towards mentioned nations that were a part of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Despite the newspaper’s declaration of close relations with Croats as representatives of western Christian culture, Serbia and its politics are more appreciated by the editors. The way they pictured Croatia was influenced not only by federalist tendencies but mostly by HSS leaders’ actions that were aiming to get endorsement in Moscow and Berlin.